

آسیب‌شناسی اشتغال زنان

سیده طاهره موسوی*

مقدمه

بر اساس گزارش مرکز آمار و اطلاعات راهبردی وزارت کار، در سال ۹۷ سهم زنان از تمام مشاغل مزدبگیر، تنها ۱۹ درصد و سهم مردان ۸۱ درصد بوده است،^۱ اما این آمار بیانگر شمار تمام زنان شاغل در کشور نیست؛ زیرا بسیاری از زنان به صورت غیررسمی در شرکت‌های خصوصی، بازاری و یا از طریق فضای مجازی در خانه و... به اشتغال می‌پردازند. اشتغال هدف اصلی رسالت زن نیست؛ زیرا اسلام جایگاه مادری و همسری را به عنوان نقش اصلی زن دانسته است و «زن در صورت عدم تزاحم با وظایف خانوادگی‌اش و رعایت حدود عفت و حیا، می‌تواند به فعالیت اجتماعی بپردازد».^۲ امروزه بسیاری از زنان - حتی اگر نیاز مالی نداشته باشند - می‌کوشند تا شغلی در اجتماع داشته باشند. این امر آسیب‌هایی را به دنبال دارد که در این مقاله بررسی می‌شود.

نگاه اسلام به اشتغال زنان

بنا بر آیات و روایات، اسلام از حق اشتغال زنان جلوگیری نکرده و آنان را در استفاده از این حق آزاد گذاشته است. مشروعیت اشتغال زنان را می‌توان از آیه ۳۲ سوره

* دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت رسانه.

۱. روزنامه اعتماد؛ «سهم نامتوازن زنان از بازار کار»؛ ۱۴/۰۵/۱۳۹۸، شماره ۴۴۳۲.

<https://www.magiran.com/article/3938921>

۲. رضا رنجپور؛ «تأثیر ساعت کار انعطاف‌پذیر زنان بر ایفای مسئولیت‌های خانوادگی با رویکرد اسلامی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ دوره نوزدهم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۷۰-۲۴۱.

نساء برداشت کرد که بر حق مالکیت زنان بر اموالشان دلالت دارد. در سیره معصومین علیهم‌السلام نیز نمونه‌هایی از تأکید بر اشتغال زنان وجود دارد؛ به‌ویژه در مورد مشاغلی که تنها از عهده زنان بر می‌آید یا با خصوصیات و ویژگی‌های آنان سازگار است؛ مانند عطاری، خیاطی، مامایی، آرایشگری و ... چنانکه زینب حواء معروف به عطاره، به خانه‌های مردم می‌رفت و به آنان عطر می‌فروخت. رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نیز به زنان اجازه داده بود برای کسب روزی، در روزهای عید از منزل خارج شوند و بساط بگسترانند.^۱

اشتغال در اسلام، جزئی از نظام کلی اجتماعی است که در آن باید اهداف معنوی، اخلاقی و دینی فرد و جامعه در جهت تعالی و کمال تأمین گردد؛ از این رو ضوابط و معیارهای کلی اشتغال و ضوابط ویژه اشتغال زنان بیان شده است تا به بنیان خانواده آسیبی نرسد؛ ضوابطی مانند «حفظ کرامت زن و التزام به عفت و پوشش و نداشتن اختلاط با نامحرمان»، «تناسب شغل با ویژگی‌های زنان» و «هماهنگی شغل با وظیفه مادری».^۲ به وجود آمدن تغییرات گسترده و بنیادین در جوامع و از جمله ایران، سبب شده زنان برای کسب درآمد به هر شغلی تن دهند که آسیب‌های بسیاری از نظر فردی و خانوادگی برای آنان به دنبال دارد. نه تنها شغل‌های نامناسب با ویژگی‌های زنانه، بلکه هر شغلی که با رسالت اصلی زن در تعارض باشد؛ آسیب‌های جدی‌ای در حوزه فردی و خانوادگی برای زنان به بار می‌آورد.

آسیب‌های فردی

۱. آسیب جسمی و روانی

بسیاری از زنان شاغل به دلیل طاقت‌فرسا بودن انجام وظایف فیزیکی، رسیدگی به کارهای منزل و نیازهای همسر و فرزندان، درگیری‌های فکری در محل کار و اختلال در انواع ارتباطات (خانوادگی و همکاری)، در معرض آسیب‌های بی‌شماری قرار دارند؛ زیرا آنان ضمن کم کردن اوقات استراحت خود، بیش از ظرفیت جسمی، توان

۱. محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الاحکام؛ ج ۳، ص ۲۸۷.

۲. ر.ک: نور: ۳۱؛ احزاب: ۵۳ و ۵۹؛ محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۱۸۳.

خود را به کار می‌گیرند. گاهی نیز به دلیل فقدان زمان برای رسیدگی به ظاهر خود، خواسته‌های همسر و فرزند یا وظایف محل کار، دچار احساس عذاب وجدان و گناه می‌شوند.

اشتغال گاه ۱۰ ساعت در روز با در نظر گرفتن دیگر مسئولیت‌های آنان، ضمن استهلاک قوای جسمی و روحی، پیامدهای روانی و عاطفی زیادی را به دنبال دارد. اشتغالات رسمی، معین و طولانی، با روحیه انعطاف‌پذیری زنان مغایرت دارد و سبب بروز فشارهای عصبی، بیماری‌های روانی و نیز کاهش کارایی در نقش مادری و همسری در محیط خانواده می‌شود و از نشاط زن می‌کاهد. در واقع زن شاغل، بیش از زن خانه‌دار در معرض استرس و آلودگی احساسی قرار می‌گیرد.^۱

۲. تحولات هویتی

پذیرش نقش‌های متفاوت در زندگی، تعریف جدیدی بر هویت افراد می‌افزاید. در حقیقت شغل، قالبی جدید برای فرد می‌سازد. او اندیشه، رفتار و گفتارش را بر اساس وظایفش تنظیم می‌کند و برای رسیدن به اهداف پیش‌رو، حتی اندک اندک عقاید و طرز تفکر خود را چه به طور مثبت و تأثیرگذار و چه به صورت منفی و آسیب‌رسان، به ورطه تغییر می‌کشاند. «هر چند برخی اندیشمندان غربی در نقد هویت‌یابی زنان در محیط کاری، معتقدند که زنان امروزی میان نیاز به جلب توجه مردان و دنبال کردن اهداف شخصی خود، گیر افتاده‌اند. به همین دلیل، رفتارهای متضادی از خود نشان می‌دهند؛ گاهی اغواگر و پرخاشگر، گاهی مؤدب و گاهی جاه‌طلب می‌شوند. زنان امروز بین کار و عشق، دو پاره شده‌اند و در نتیجه، هیچ‌کدام آن‌ها را ارضا نمی‌کند».^۲

امروزه که ارزش و منزلت افراد با توجه به میزان درآمد آن‌ها تعریف می‌شود،

۱. ر.ک: سرور اسفندیار؛ «اشتغال زنان در بستر خانواده و ارتباط آن با طلاق»؛ دو ماهنامه علمی فرهنگی

اجتماعی حوراء؛ شماره ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، ص ۲۷-۲۰.

۲. ر.ک: عباس رجبی؛ «حیا و خودآرایی و نقش آن‌ها در سلامت روانی زن»؛ فصلنامه علمی ترویجی

معرفت؛ شماره ۸۷، اسفند ۱۳۹۳، ص ۴۸-۵۶.

خانه‌داری که مولد ارزش‌های مادی نیست، کم‌ارزش تلقی می‌شود و بسیاری از زنان برای دستیابی به منزلت اجتماعی و امتیازات نقش جدید، به انواع شغل‌ها روی می‌آورند.

۳. نارضایتی از زندگی

اشتغال زمانی باعث ارتقای کیفیت زندگی و رضایت از عملکرد می‌شود که فرد احساس کند مفید است. نازل‌تر بودن شغل نسبت به سطح توانمندی‌ها و تحصیلات فرد، موجب بروز احساس نارضایتی، حقارت، هدررفت استعدادها و توانایی‌ها شده و با برخوردهای نامناسب همکاران و نیز انجام کارهایی که مورد علاقه فرد نیست و ارزش افزوده‌ای برایش ندارد، سبب کاهش امید به زندگی فرد می‌شود. در چنین شرایطی، ممکن است فرد انگیزه و تلاش برای پیشبرد اهداف خود را از دست بدهد؛ زیرا به این باور می‌رسد که ثمر تلاش‌هایش در جایگاهی پایین‌تر از شایستگی‌هایش به بار خواهد نشست. در مقابل، مشاهده فردی که دارای شغلی بالاتر از سطح توانمندی‌های خود است و نیز نداشتن فرصت مناسب برای یادگیری مهارت‌های مورد نیاز، سبب ناکارآمدی شخص در محیط کار و بروز احساس‌هایی مانند کم‌توانی و کم‌هوشی در فرد می‌شود. در چنین شرایطی اگر فرد دارای توانمندی مهارت حل مسئله، کنترل اوضاع و مدیریت احساسات خود نباشد، به دلیل ترس از اشتباه، از یادگیری خودداری می‌کند و به کمال‌گرایی کاذب، خدشه‌دار شدن «من شایسته»،^۱ کاهش عزت نفس، احساس بی‌ارزشی و نفرت از خود دچار می‌شود.

۴. تغییر در ویژگی‌های زنانه

در تاریخ بشری، اشتغال اجتماعی زنان دارای دو بُعد سنتی و صنعتی است. در بُعد سنتی، اشتغال آنان بیشتر در امور زنانه بود؛ اما با شروع رنسانس و پیدایش ماشین و صنایع مختلف تولیدی، شکل فعالیت اشتغال زنان به طور کلی تغییر یافت و زنان همدوش و همسان مردان در کارخانه‌ها مشغول به کار شدند. این فرهنگ که

۱. تصور مثبت افراد از توانمندی‌ها، استعدادها و... مفهوم شایسته‌ای از من (هویت) در وجودشان می‌سازد که به خوددوستداری و خودشکوفایی منجر می‌شود.

سوغات غرب برای کشور ما بود، سبب شد گاه غرور و سرسختی‌های کاذب، یک جانبه‌نگری‌های بدون منطق، اقتدارطلبی‌های بی‌حد و حصر و خشونت به بهانه مدیریت، جایگزین عواطف لطیف و احساسات زنانه شوند. از این روست که زنان را بیشتر به داشتن مشاغل متناسب با ماهیت زنانه خود ترغیب می‌کنند؛ «زیرا مشاغل زنانه برای این است که انعکاسی از نقش خانگی زنان باشد؛ نظیر آموزگاری، پرستاری، نظافت، پذیرایی و درست همان‌طور که در بیشتر جوامع کار خانگی زن‌ها کم‌ارزش‌تر شده است، این مشاغل و مهارت‌ها نیز کم‌ارزش می‌باشند»^۱.

خستگی و کاهش آسایش و راحتی زنان شاغل، ضمن بروز تنش روانی، اختلال و ناتوانی در برقراری ارتباط اجتماعی، سبب بروز ناخشنودی شغلی، رخوت روانی و احساس از خودبیگانگی، افسردگی، اضطراب، بدخلقی با همسر و فرزندان و در نهایت، کاهش رضایت زندگی و افزایش عدم بهداشت روانی در آن‌ها نیز می‌شود.^۲

آسیب‌های خانوادگی

۱. کاهش تمایل به ازدواج

اشتغال زنان با ایجاد استقلال درآمندی و ایجاد امکانات رفاهی برای آنان، نوعی امنیت درآمندی و وابسته نبودن به دیگران برای ارتزاق و تقویت جایگاه در نظام سرمایه‌داری را برای آنان به ارمغان می‌آورد. این اشتغال و خودکفایی که متأسفانه امروزه تا حدود بسیاری گرفتار «تفکر فمینیست» شده است، با نفی هر گونه «زوجیت»، به تبلیغ مجرد زنانه می‌پردازد؛ زیرا از سویی زن شاغل با فردی که جویای کار یا دارای موقعیت شغلی پایین‌تر از اوست، ازدواج نمی‌کند و از سوی دیگر این احساس کاذب آرامش به همراه استقلال مالی، سبب می‌شود که او خود را از ازدواج

۱. باقر ساروخانی و ثریا گودرزی؛ «اثرات اشتغال زنان بر خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات

توسعه اجتماعی ایران؛ دوره دوم، شماره اول زمستان ۱۳۸۸، ص ۷۸-۵۱.

۲. ر.ک: محمدتقی کرمی و فیروزه کرمی؛ «بررسی تعرض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان؛ سال شانزدهم، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۳، ص ۴۶-۷.

بی‌نیاز ببیند. این در حالی است که اسلام تجرد را نهی،^۱ و بر ازدواج و ازدیاد نسل تأکید بسیاری کرده است؛^۲ چنانکه پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «يُفْتَحُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ بِالرَّحْمَةِ فِي أَرْبَعِ مَوَاضِعَ ... عِنْدَ نُزُولِ الْمَطَرِ وَ عِنْدَ نَظَرِ الْوَالِدِ فِي وَجْهِ الْوَالِدَيْنِ وَ عِنْدَ فَتْحِ بَابِ الْكَعْبَةِ وَ عِنْدَ النَّكَاحِ»^۳ درهای رحمت آسمانی در چهار وقت گشوده می‌شود: هنگام بارش باران، زمانی که فرزند به چهره پدر و مادرش می‌نگرد، هنگام گشودن در کعبه، هنگام عقد و عروسی».

۲. اختلال در روابط با همسر

رضایت زناشویی، یکی از عوامل مؤثر در ثبات خانواده است. در نظام حقوقی اسلام، زن در خانه کار می‌کند، درآمد بیرونی ندارد و طبیعتاً به مرد وابسته است. این وابستگی کمک بزرگی به تداوم زندگی مشترک است. اشتغال زن و کسب درآمد، با تغییر نوع رابطه با همسر و کاهش وابستگی به او، مدیریت مرد را زیر سؤال می‌برد و موجب بروز اختلاف در خانواده می‌شود.^۴ نقش مرد، ایجاد پایگاه اجتماعی برای خانواده و حفظ امنیت و آسایش آن‌ها به وسیله شغل و درآمد شغلی‌اش و نقش زن، ایجاد روابط عاطفی در درون خانواده و حفظ روابط عاطفی ضروری برای اعضای خانواده است که با مشکلات گوناگون جامعه روبه‌رو هستند. این تقسیم، بهترین شکل برای حفظ وحدت خانوادگی است و تداخل هر نوع نقش دیگر، سبب به هم خوردن تعادل زندگی می‌شود؛ زیرا اشتغال زن با ایجاد رقابت میان او و همسرش، سبب ناهماهنگی و نابسامانی خانواده می‌شود.^۵

انس و الفت و مهربانی میان زن و شوهر نیز به عنوان اساس و پایه محکم زندگی، با اشتغال زنان دچار آسیب جدی می‌شود. حضور زنان در عرصه‌های شغلی، نه تنها زمان بسیاری را از زنان می‌گیرد؛ بلکه با از بین بردن نشاط آنان، دیگر مجال برای

۱. نساء: ۳؛ احمد مقدس اردبیلی؛ زبدة البیان فی احکام القرآن؛ ص ۵۱۰.

۲. اعراف: ۱۸۹؛ روم: ۲۱؛ نحل: ۷۲؛ فرقان: ۷۴.

۳. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۰، ص ۲۲۱.

۴. یوسف خیری؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.

۵. شهلا اعزازی؛ جامعه‌شناسی خانواده؛ ص ۱۲۰.

ایفای کامل نقش همسری و مادری برایشان باقی نمی‌گذارد. خستگی زیاد، استرس‌های مداوم و فشارهای روحی و روانی و در نتیجه نداشتن رابطه گرم کلامی و رفتاری با همسر، می‌تواند سبب سردی میان زوجین شود که گاه تا طلاق و جدایی نیز پیش می‌رود.^۱

۳. اختلال در روابط با فرزند

شاغل بودن مادر به‌ویژه در سال‌های نخست زندگی کودک، اثرهای منفی بسیاری بر کودک می‌گذارد. «کودکان در سال‌های اولیه، نیاز شدیدی به عاطفه دارند که تنها از طریق مادر یا جانشین ثابت او تأمین می‌شود».^۲ کودکی که در سه سال نخست زندگی، از حضور مادر در کنارش محروم است، ممکن است در آینده به شخصیتی بی‌عاطفه تبدیل شود یا با جامعه ستیز پیدا کند.^۳ طبق نظر پژوهشگران، کودکان محروم از مهر مادر در مقایسه با کودکانی که زندگی طبیعی داشته‌اند، از هوش کمتری برخوردارند.^۴

اشتغال مادر ضمن از بین بردن دلگرمی و نشاط لازم در خانه و بالطبع شور و شوق بازی بچه‌ها، سبب افزایش تماشای تلویزیون و بروز مشکلات ناظر بر تمرکز و اختلالات یادگیری در آن‌ها می‌شود.^۵ ضمن آن‌که کودکان ارزش‌ها را از طریق کنش دو طرفه میان خود و والدین و الگوگیری از آن‌ها می‌آموزند؛ کنش متقابلی که نیازمند حضور فیزیکی، عاطفی، عقلانی و روحی والدین در زندگی با فرزندان‌شان است. حضور مؤثر و ارزشمند والدین در کنار فرزندان، پیوندهای عاطفی میان آنان را

۱. ر.ک: نعمت‌الله تقوی و قادر محمدی؛ «بررسی تأثیر اشتغال خارج از خانه زنان بر روابط خانوادگی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران؛ سال یازدهم، شماره ۴۲، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱۶-۱.

۲. یوسف خیری؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.

۳. میا لی کلمر پرینگل؛ نیازهای کودکان: دورنمای فردی؛ ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم؛ ص ۱۳۸.

۴. آمنه بختیاری، «تأثیر اشتغال زنان بر خانواده با تأکید بر فرزندان»، دوفصلنامه علمی فرهنگی اجتماعی حوراء؛ شماره ۳۳، ۱۳۸۸، ص ۲۰۳-۱۶۵.

۵. علی قائمی؛ روانشناسی و تربیت کودکان شاهد؛ ص ۲۷۷.

تقویت می‌کند، رفتارهای صحیح اجتماعی را به آنان می‌آموزد و حس اطاعت و احترام را در میان آنان بر می‌انگیزد. حال مادران شاغل چگونه می‌توانند شخصیت و ویژگی‌های درونی فرزندان خود را بشناسند و بر آن اساس، شیوه‌های تربیتی صحیح را در پیش گیرند؟^۱

۴. تعارض کار داخل و خارج از منزل

ایفای چند نقش به طور هم‌زمان، سبب ایجاد انتظارات بدون سازگاری با یکدیگر می‌شود؛ یعنی فرد با حجم زیاد و ترکیب نامنظم و تعارض‌آمیز الزامات و خواسته‌های نقش مواجه می‌شود و انجام ندادن همه تعهدات به طور کامل، عاملی برای بروز تعارض کار و خانواده می‌شود.^۲

تعارض کار با خانواده، زمانی رخ می‌دهد که خواسته‌های کاری با کاهش تعهد و انرژی فرد، سبب کاهش توانایی او برای ایفای نقش‌های خانوادگی می‌شود. تعارض خانواده با کار نیز هنگامی ایجاد می‌شود که خواسته‌های خانوادگی با کاهش توانایی فرد برای ایفای نقش‌های کاری،^۳ فرد را دچار اختلال فکری و بی‌نظمی و نیز کشمکش‌های روانی و حتی انواع استرس می‌کند. در واقع زنان شاغل نسبت به وضعیت خود، دچار نوعی ابهام و سردرگمی هستند و به جای مواجهه با این وضعیت و حل منطقی مسأله، آن را نادیده می‌گیرند.^۴ اگر زنان بتوانند میان مسئولیت‌های خانه‌داری و شغلی خود تعادل ایجاد کنند، در مقایسه با زنانی که

۱. ر.ک: سمیه کمالی و محبوبه کمالی؛ «بررسی تأثیر اشتغال زنان بر تربیت فرزندان بر اساس سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه علمی تخصصی مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی؛ شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۷، ص ۲۸-۱۵.

۲. ر.ک: مهری شمس؛ «تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری»؛ فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ دوره ۲۹، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۱۶-۱۰۱.

۳. ر.ک: آرمان حیدری و حمیده دهقانی؛ «واکاوی کیفی پیامدهای اشتغال زنان متأهل و بسترهای تعدیل‌کننده آن»؛ دوفصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۰۳-۷۳.

۴. خبرگزاری تسنیم‌نیوز؛ «نگاهی به پیامدهای مثبت و منفی اشتغال زنان»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷.

تمام وقت به خانه‌داری می‌پردازند، فشار کمتری احساس می‌کنند. بنابراین «باید زنان با اصل قرار دادن حفظ ارکان خانواده، بیاموزند که با راهکارهایی بین رفتار حرفه‌ای و سازمانی با روابط اجتماعی و زندگی خانوادگی خود ارتباط معقول و منطقی برقرار کنند و شأن هر یک را منطبق بر هنجارهای خود محفوظ بدارند»^۱.

نتیجه‌گیری

امروزه رفع نیازهای زنان در جامعه و ضرورت حضورشان در برخی مشاغل درمانی، آموزشی، تربیتی و... سبب شده افزون بر وظایف خود در خانواده، برخی مسئولیت‌های اجتماعی را نیز بپذیرند. زنان باید ضمن انتخاب «مشاغل زنانه»، به آسیب‌هایی که متوجه خود و خانواده‌شان است، توجه کنند تا با بهره‌گیری از راهکارهایی برای رفع آن‌ها، برنامه‌ریزی زندگی خود را بر اساس وظایف همسررداری و فرزندداری اولویت‌بندی کنند.

فهرست منابع

کتاب

۱. اعزازی، شهلا؛ *جامعه‌شناسی خانواده*؛ تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۷ش.
۲. پرینگل، میا لی لی کلمر؛ *نیازهای کودکان: دورنمای فردی؛ ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم*، چاپ دوم، تهران: رشد، ۱۳۸۶ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن؛ *وسایل الشیعه؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.*
۴. طوسی، محمد بن حسن؛ *تهذیب الاحکام*؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵. قائمی، علی؛ *روانشناسی و تربیت کودکان شاهد*؛ چاپ دوم، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۹ش.
۶. مجلسی، محمدباقر؛ *بحارالانوار*؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۱. فاطمه فرهادیان؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ نشریه پیام زن؛ شماره ۲۱۹، خرداد ۱۳۸۹، ص ۳۸ و ۳۹.

۷. مقدس اردبیلی، احمد؛ *زبدة‌البیان فی احکام القرآن*؛ تهران: مکتبه المرتضویه، بی‌تا.
۸. نجفی، محمدحسن؛ *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

مقالات

۱. اسفندیار، سرور؛ «اشتغال زنان در بستر خانواده و ارتباط آن با طلاق»؛ دو ماهنامه علمی فرهنگی اجتماعی حوراء؛ شماره ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، ص ۲۰-۲۷.
۲. بختیاری، آمنه؛ «تأثیر اشتغال زنان بر خانواده با تأکید بر فرزندان»؛ فصلنامه علمی فرهنگی حوراء؛ شماره ۳۳، ۱۳۸۸، ص ۱۶۵-۲۰۳.
۳. تقوی، نعمت‌الله و قادر محمدی؛ «بررسی تأثیر اشتغال خارج از خانه زنان بر روابط خانوادگی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران؛ سال یازدهم، شماره ۴۲، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱-۱۶.
۴. حیدری، آرمان و حمیده دهقانی؛ «واکاوی کیفی پیامدهای اشتغال زنان متأهل و بسترهای تعدیل‌کننده آن»؛ دو فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی؛ شماره هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۷۳-۱۰۸.
۵. خیری، یوسف؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.
۶. رجبی، عباس؛ «حیا و خودآرایی و نقش آنها در سلامت روانی زن»؛ فصلنامه علمی ترویجی معرفت؛ شماره ۸۷، اسفند ۱۳۹۳، ص ۴۸-۵۶.
۷. رنجپور، رضا؛ «تأثیر ساعت کار انعطاف‌پذیر زنان بر ایفای مسئولیت‌های خانوادگی با رویکرد اسلامی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ دوره نوزدهم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۴۱-۲۷۰.
۸. ساروخانی، باقر و ثریا گودرزی؛ «اثرات اشتغال زنان بر خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات توسعه اجتماعی ایران؛ دوره دوم، شماره اول، زمستان ۱۳۸۸، ص ۵۱-۷۸.
۹. شمس، مهری؛ «تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری»؛ فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ دوره ۲۹، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۰۱-۱۱۶.
۱۰. فرهادیان، فاطمه؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ نشریه پیام زن؛ شماره ۲۱۹، خرداد ۱۳۸۹، ص ۳۸ و ۳۹.

۱۱. کرمی، محمدتقی و فیروزه کرمی؛ «بررسی تعرض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان؛ سال شانزدهم، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۳، ص ۴۶-۷.
۱۲. کمالی، سمیه و محبوبه کمالی؛ «بررسی تأثیر اشتغال زنان بر تربیت فرزندان بر اساس سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه علمی تخصصی مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی؛ شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۷، ص ۲۸-۱۵.

سایت‌ها و روزنامه‌ها

۱. خبرگزاری تسنیم‌نیوز؛ «نگاهی به پیامدهای مثبت و منفی اشتغال زنان»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷، کد مطلب: ۹۲۸۸۳۰.
۲. روزنامه اعتماد؛ «سهم نامتوازن زنان از بازار کار»؛ ۱۳۹۸/۰۵/۱۴، شماره ۴۴۳۲، کد مطلب ۳۹۳۸۹۲۱.